

İsrafilova Möminat Elşən qızı
CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ “QURBANƏLİ BƏY” HEKAYƏSİNİN MƏZMUNUNUN ÖYRƏDİLMƏSİ
PROSESİNDƏ ƏSAS QƏHRAMANIN XARAKTERİNİN SƏCİYYƏLƏNDİRMƏSİ

Cəlil Məmmədquluzadə eczakkar qələminin gücü ilə yaradılan hekayələr nəinki Azərbaycan ədəbiyyatının, eyni zamanda, dünya ədəbiyyatının bu janrdə yazılmış zəngin xəzinəsində qərarlaşıb. “Qurbanəli bəy” hekayəsi Cəlil Məmmədquluzadənin prioritet hekayəsi olub, yazıçıya uğur gətirmiş, onu xalqə sevdiren və bütün dövrlər üçün öz müasirliyini qoruyub saxlayan dəyərli sənət əsəridir. Hekayə Azərbaycan çar hökuməti işğalı altında olduğı dövrdə yazılmışdır. Qurbanəli bəy hekayəsinin öyrənməklə biz o dövürün Azərbaycan xalqının çəkdiyi çətinlikləri, yaşam tərzini, əzilen və hər cür təhqirlərə, həqarətlərə məruz qalan Azərbaycan xalqının faciəli taleyini müşahidə edirik. Əsərdə C.Məmmədquluzadə yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan, ayıq oxucunun qavraya, dərk edə biləcəyi şəkildə bilərəkdən alt qatda gizlətdiyi ideya hadisələrin inkişafında, Qurbanəli bəy və digər obrazlar timsalında çatdırılmışdır. Qurbanəli bəyləri ikiüzlü, yaltaq, riyakar, yalançı bir xarakter kimi tənqid hədəfinə çevirən çarizmidir. Əlbəttə, etdiyi canfəşanlıq, dəridən-qabıqdan çıxmaqla naçalnikin, pristavın, onun xanımının və digər əyanların rəğbətini qazanmağa düşünölmüş hərəklər heç onun özünün də ürəyincə deyil. Lakin zəmanənin qurluşuna görə bir çox adamlar, bəylər kimi onu da tutduğı mövqeyi, vəzifəni itirmək qorxusu bu addımı atmağa təhrik edir. Çar hökumətinin mənfur siyasəti, hegemonluğu, özündən xırda xalqlara həqarətlə baxması və aşağılaması kimi real faktlar hekayədə öz əksini tapır. Bu hekayənin alt qatındakı dərin mənalara dərk edərək, o dövür Azərbaycan xalqının acınacaqlı yaşam tərzini təsəvvür edə bilirik.

Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm mövqeyə malik olan Cəlil Məmmədquluzadə böyük ədəbi məktəb yaratmış dahi sənətkarlarımızdan biridir. Onun yaradıcılığı ədəbiyyatımızın ən parlaq səhifələrindəndir. Sənətkarın hekayələri bu günümüz üçün də dəyərli əsərlərdir. “Cəlil Məmmədquluzadə bu əsərləri ilə XX əsr Azərbaycan hekayəçiliyinə yeni ruh, orijinal üslub, novatorluq, qeyri-adi ifadə tərzini gətirdi. Ədibin hekayələrində gülüşlə bərabər, göz yaş da vardır”. [5] “Ədibin publisistikası, nəsr və dram əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatını yalnız məzmunca deyil, formaca da zənginləşdirmişdir. Xüsusilə kiçik hekayə janrının misilsiz ustası kimi məşhurlaşmışdır”. [4, 8] Cəlil Məmmədquluzadə dühasının gücü ilə yaradılan "Poçt qutusu", "Usta Zeynal", "İranda hüriyyət", "Quzu", "Dəllək", "Rus qızı", "Kışmış oyunu", "Zırrama", "Molla Fəzləli", "Xanın təsbehi", "Konsulun arvadı", "Pirverdinin xoruzu", “Qurbanəli bəy” və başqa hekayələr realist nəsrimizin kamil nümunələridir.

“Qurbanəli bəy” hekayəsinin məzmununu öyrədkən, şagirdlərə motivasiya olaraq, axurda gizlənmüş yekə biğli kişi şəkli göstəririk. Şagirdlərə, sizcə, bu hansı hekayəni xatırladı?, bugünkü mövzumuzun məzmunu nə ola bilər? tipli suallar verərək, onlarda hekayəyə aid fikir yaradırıq. Hekayəni hissə-hissə şagirdlərə oxudaraq və hər hissənin məzmunundakı gizli məna çalarlarına diqqət etməliyik. Hekayənin süjet xətti pristavın xanımının ad günü üzərində qurulsə da, Qurbanəli bəy hadisələrin mərkəzində təqdim olunur. Qurbanəli bəyin timsalında yazıçı o dövürün yuxarı təbəqələrinin xalqə qarşı davranışlarını nümayiş etdirmişdir. Qurbanəli bəyin Kəblə Qasımə söyüşlə müraciət etməsi ilkdən bizdə ona mənfə təssirat yaradır. Bu tərəfdən də Qurbanəli bəyin kobud, söyüşlə danışması o dövrdə xalqə qarşı edilən həqarətlərin göstəricisidir. Qurbanəli bəy azərbaycanlı olsə da o yenə yalnız özünü düşünən, vəzifəsini qorumaq üçün yuxarı vəzifələrə yaltaqlıq edən biri kimi təsvir olunur.

Pristavın xanımının ad günündə bütün məclis əhli onlardan daha yüksək vəzifəyə və qulluğa sahib olan naçalnikin yolunu səbirsizliklə gözləyir. "Birdən qaçaqaç düşdü; dedilər "naçalnik gəlir" [1, 93] Bu hal üç dəfə təkrarlandıqdan sonra naçalnikdən əvvəl Qurbanəli bəy gəlir çıxır. Yazıçı Qurbanəli bəyin daxili aləmini, iç üzünü elə pristavın həyatına ayaq qoyan andan açmağa başlayır, bir növ oxucuya onu ilk səhnədəki danışığı vasitəsilə təqdim edir: "Tulaların biri qaçib gəldi Qurbanəli bəyin qabağına və başladı bəyin ayaqlarını yalamağa. Bəy əyilib itin başını tumarladı və dedi:- Malades sobak [1,93] bu hissə ilə şagirdə izah olunur ki, yüksək mənəb sahiblərinin aşağı təbəqələrin boyun əyməsini, xalqın onların qarşısında aciz qalmalarının istəməsinin anlamıdır. Bu hissədə elektron lövhədə nökr və ağa münasibətini izah edən şəkil göstərə bilirik. Pristavın xanımına "Nə qədər mənim canım sağdı, sənə mən nökrəm, ay xanım" [1,93] deyərək onun qarşısında əyilir, alçalır. Nökr kimi özünü təqdim etməsi yaltaqlığın göstəricisidir. Həmin sözləri Qurbanəli bəy qonaqlıqda naçalnikin sağlığına içəndə də işlədir və qeyri-səmimi görünən bu ifadələrlə onlara sədaqətini, fədakarlığını göstərmək üçün canfəşanlıq edir. Şagirdlərdə artıq hekayə barədə xeyli məlumat yaranır.

Naçalnikin Qurbanəli bəyə yoxsə sən də fanatik müsəlmanlardansən, onun üçün içmirsən? [1, 96] sualında müsəlmanlara xor baxıldığını o zamanın belə insanların Allahı, dini unutmalarının acınacaqlı halıdır. Burada da Qurbanəli bəyin cavabı özünü gülüş hədəfinə çevrir. Bir növ faciəsinin başlanğıcı olur. Qonaqlıq məclisində rumkanı üskük adlandıraraq özünü gülüş hədəfinə çevirməsi, stəkan tələb edərək içdiyinin qədərini belə itirməsi onun sonunu hazırlayır.

Hekayədə çeşid-çeşid nemətlərin adlarının çəkilməsi o yeməklərə həsrət qalan zavallı insanların faciəsini göz önündə canlandırır. Bir tərəfdə ehtiyac içində söyülüb-döyülən, ad günü iştirakçılarının könlünü almaq üçün yallı getməyə sürüklənən yoxsul xalq ürək ağrısı ilə göstərilmişdir. Xalqın min bir əziyyətlə qazandığı sərvət israfçılıq edilərək yadellilərin süfrəsinin bəzəyinə çevrilir.

Qurbanəli bəyin Kəblə Qasımə qarşı pis rəftarı zorla içki içdirmək cəhdi və razılaşmadıqda məcbur üzərinə çaxırı tökməsi xalqın yuxarı təbəqələr tərəfindən əzilməsini, onların hər istədiyini etməyə məcbur qalmasını təqdim edir. İmperiyanın harınlaşmış çinovniklərinin quluna çevrildiyini göstərən acınacaqlı və ürək ağrıdan səhnələri dövürün ictimai-siyasi və sosial mənzərələrini əks etdirən realıqlardır.

Qurbanəli bəyin atının naçalnikin xoşuna gəlməsi və maraqlanması ilə Qurbanəli bəy ona Naçalnik, qurbandı sənə mənim atım! cavabı onun qeyrətini belə verməyə hazır olduğunu bildirir. Halbuki qədimdən tipik azərbaycanlı kişisi üçün “at, papaq, arvad” qeyrət rəmzi sayılaraq müqəddəs, toxunulmaz hesab edilir.

Sərxoş olan Qurbanəli bəy məclisdəki bütün adamların adını çəkərək sağlıq deyib, təriflər yağdırırdı və özünü daha da gülünc vəziyyətə qoyurdu. Şagirdlərə “Qurbanəli bəy” tamaşasında bu hissəni izlədərək, onlarda daha dolğun təsəvvür yaradırıq. Şagirdlər bu məqamla içkinin insanın aqlını əlindən aldığı, öz şəxsiyyətini alçaltığını, gülünc vəziyyətə salmasını Qurbanəli bəy timsalında nəzərə çarpdırır. Sərxoş halda bütün qonaqları yaltaqlıq edərək, öz evinə dəvət edir. Lakin o qədər sərxoş halda olur ki, verdiyi sözü belə unudur. Sərxoş halda evə gələrək, nöqərlərinə hətta arvadına xəncərini çıxarıb, “Bu xəncəri soxaram qarnına” [1,102] deməsi onun özündən aşağı təbəqələrə və arvadına qarşı olan münasibətinin təzahürüdür. Nökər, qulluqçu yanında pələngə dönür, böyüklərdən hər cür təhqir, söyüş qəbul etdiyi üçün, qapısında çalışan zəhmətkeş kəndlilərlə də kobud, əxlaqsız rəftar edir. Lakin yüksək vəzifəli insanların qarşısında isə bir növ təlxək rolunu oynayır. Bu hissə ilə yazıçı bu cür insanların yalnız özlərindən zəif şəxslərə, yazıq xalqı xəncərləri ilə qorxutmalarını güclərini yalnız xalq üzərində nümayiş etdirmələrini çatdırır.

Hekayədə diqqət çəkən məqamlardan biri də qadın obrazlarının təsviri ilə bağlı fərqliliklərin ön plana çəkilməsidir. Azərbaycan qadını və rus qadının rəsmini göstərməklə onlara fərqli cəhətlərini daha aydın izah edə bilirik. Əsərdə Qurbanəli bəyin xanımı şəriət ehkamlarına bağlı, itaətkar, qayğıkeş, ailəsinə sadıq, Qurbanəli bəyin xarakterindəki çətinlikləri həzm etməyi bacaran vəfəli, təmiz əqidəli saf Azərbaycan qadınıdır. Lakin onunla müqayisədə pristavin arvadının eqoistliyi, məclisdəki kişilərlə açıq-saçıq söhbətləri "tişə" deyərək ətrafdakı adamlara yuxarıdan aşağı baxması, Qurbanəli bəyi içməyə təhrik etməsi və məclisdəki digər rus qadınlarının kişilərlə bərabər şərab içmələri kimi səhnələrin təsviri rus qadınlarının fərqli xarakteri, dünyagörüşü və milli mentaliteti ilə Azərbaycan qadınlarının arasında fərqi oxucuya çatdırmışdır. Burada aydın görə bilirik ki, həmin dövr Azərbaycan qadınlarının müstəqil yaşam tərzləri yoxdur. "Qapazlı" kəndinin gözəl mənzərələri, dağları, yaşıl ormanları təsvir edilir. C.Məmmədquluzadə təbiətin ecəzkar gözəlliyi ilə insan mənəviyyatındakı eybəcərliyi qarşılaşdırmaqla qərribə bir ziddiyyət yaradır ki, bu da yazıçının kamil bir sənət nümunəsini necə bir ustalıqla qələmə aldığı göstərən mühüm cəhətlərdəndir.” [4] Şagirdlərə son hissəni oxutmadan onlara sizcə, Qurbanəli bəy nə edəcək? Sualı verərək onların fikrini öyrənərək onlarda daha maraqlı yaratmış olarıq. Tamaşanın finalını video çərxdə göstərərək, sonra fikrimizi izah edə bilirik. Qonaqların gəlişindən xəbər tutan kimi özünü itirən Qurbanəli bəy çıxış yolunu tövlədə, atların axurunda gizlənməkdə görür. Ağ kəfənə bürünüb, axura qaçır və burada onun faciəli durumu satirik gülüş ilə bitkin final səhnəsi yaradır. Qurbanəli bəy qonaqlıqda at barəsində etdiyi söhbətləri xatırlamış olsaydı, yəqin ki, bu yanlış addımı atmazdı. Dünənki qonaqların hamısı Qurbanəli bəyə gəlirlər və Kəblə Qasım ağam evdə yoxdu deməsi gələn qonaqları heyretə salır. Özünü vəzifə sahiblərinə və onların xanımlarına qurban verməyə hazır olan "fədakar" tip, doğrudan da, qurbanlığa çevrilir, gülünc vəziyyətə düşməklə onların daxilində süni şəkildə olsa da, yaratdığı Qurbanəli bəy obrazını məhəv edir. Naçalnik gəlmişkən Qurbanəli bəyin atlarına baxaraq deyib, axura daxil olur. "Axurun içində guya kəfənə bürünmüş bir şey naçalnikin gözünə sataşdı. Naçalnik yanındakı pristavin əlindən yapışib yavaşca yeridi axurun yanına və diqqət eləyib gördü ki, axurdakı Qurbanəli bəy özüdür. Bunu görəncə naçalnik çəpik çalıb, qəh-qəh çəkib güldü və dedi: A...a...a... rəfiq, sən burada imişsən!.. [1,106]

Hesab edirik ki, hekayədə ədibin məqsədi Qurbanəli “bəy”i gülüş, ikrah, nifrət hədəfinə çevirmək deyildir. Cəlil Məmmədquluzadə xalqın etiket və kodekslərini daşıyan bəylərin, xanların halına ağlayır, acıyır. Xalqın “bəy”ini bu qədər əzərək digər vəzifəli, məmurlar qarşısında “axura salan”, onu olduqca şəxsiyyətsiz, mənəviyyətsiz, prinsipsiz birinə çevirən mühitə, quruluşa öz etirazını bildirir. Sonda bəyin həmləsi metodundan istifadə edərək, şagirdlərə hekayənin məzmunu haqqında suallar verir və Qurbanəli bəy tamaşasını izləmələrini tövsiyə edirik.

Nəticədə bu hekayəni öyrənməklə, keçmiş dövrdə zavallı xalqımızın yaşadığı müstəmləkə həyatı, çar zülmü altında inləyən millətimizin acısını müşahidə edirik. XX əsrin əvvəllərindən yazılan hekayə bu dövrümüzə də səsleşə bilər. Bu zamanəmizin Qurbanəli bəyləri gözəl qarşısına gəlir. Bu hekayəni şagirdə dərin mənaları ilə izah etməklə, həyatda hər zaman xalqın yanında olmağı, özündən zəif insanlara qarşı xoş rəftar etməyi lazım gələrsə onlara maddi- mənəvi kömək etməyimizi öyrətməliyik. Sərxoş, ikiüzlü, yalançı insanların hər zaman sonda gülüş hədəfinə çevrilməsi və hörmətdən düşməsi Qurbanəli bəy obrazında şagirdlərə çatdırılır. Şagird bu obrazı digər müsbət obrazlarla müqayisə edərək, çox məsələləri dərk edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev S., Həsəni B. və b. Ədəbiyyat 8-ci sinif üçün dərslik. Bakı: Bakınəşr, 2019. 208 s.
2. Həsəni B., Əliyev S. və b. Ədəbiyyat 8-cu sinif. Mütəllim üçün metodik vəsait. Bakı: Bakınəşr, 2019. 212 s.
3. Cəlil Məmmədquluzadə “Seçilmiş əsərləri”.
4. Cəlil Məmmədquluzadə 150: metodik vəsait / Tərt. ed. A.Abdullayeva; elmi red. K.Tahirov; red. G.Səfəraliyeva.- Bakı, 2019. 8 s.

İnternet resursları

1. <http://www.anl.az/down/meqale/525/2019/fevral/633863 .htm>
2. <https://www.testbook.az/essay/show/499/>
3. <http://eserlerinrehlili.blogspot.com/2018/07/c-mmmqdquluzad-qurbanli-by-srinin-thlili .html>
4. <https://www.testbook.az/essay/show/499/insalar-celil-memmedquluzadenin-qurbanli-bey-hekayesinin-tehlili>
5. <http://www.anl.az/down/meqale/525/2019/fevral/633863 .htm>

Açar sözlər: Cəlil Məmmədquluzadə, məzmun, hekayə, obraz, xarakter

Keywords: Jalil Mammadguluzade, content, story, image, character.

Ключевые слова: Джалил Мамедгулузаде, содержание, рассказ, образ, персонаж

XÜLASƏ

Məqalədə böyük sənətkarımız Cəlil Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy” hekayəsinin məzmununun öyrədilməsi prosesində əsas qəhrəman olan Qurbanəli bəy obrazının xarakteristikası tədqiq olunur. Hekayənin orta məktəbdə öyrədilməsi, xarakterin şagirdlərə hansı təsirlər bağışladığı məsələlər aydınlaşdırılır. Nəticə olaraq Azərbaycan xalqının qədim zamanlardakı yaşayış vəziyyəti öyrədilir.

Characterization of the character of the main character in the process of teaching the content of the story "Gurbanali bey" by Jalil Mammadguluzade

Summary

The article examines the characteristics of the image Gurbanali bey, the main hero in the process of teaching the content of the story “Gurbanali bey” by our great artist Jalil Mammadguluzade. The issues of teaching the story in high school and the impact of the character on the students are clarified. As a result, the living conditions of the Azerbaijani people in ancient times are studied.

Джалил Мамедгулузаде «Гурбанали бей» характеристика главного героя в процессе изучения содержания рассказа

Резюме

В своей статье великий писатель Джалиль Мамедгулузаде раскрывает образ главного героя «Гурбанали бей». При изучении рассказа в средней школе уточняется характер вопросов и какое влияние они оказывают на учащихся. В результате изучают жизненное положение народа в древние времена Азербайджана.

Рассказы, созданные силой чудесного пера Джалила Мамедгулузаде, были написаны не только в азербайджанской литературе, но и мировом сокровище литературы в этом жанре.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova